

در حستان

در نگاه جهانگردان شرق و غرب

تألیف: یحیی عسگر

سرشناسه : عسگری نمین، یحیی، ۱۳۲۹ -
 عنوان و نام پدیدآور : گرجستان در نگاه جهانگردان شرق و غرب / مولف یحیی عسگری نمین.
 مشخصات نشر : اردبیل: کوه سنگر، ۱۳۹۵.
 مشخصات ظاهری : ۳۸۰ ص.: مصور.
 شابک : 978-600-94995-2-6
 وضعیت فهرست نویسی : فیپا
 موضوع : گرجستان - تاریخ
 موضوع : گرجستان - سیر و سیاحت
 رده بندی کنگره : DK۶۷۲ / ۳ / ۴ ۱۹۵
 رده بندی دیویی : ۴۷ / ۵۸
 شماره کتابشناسی ملی : ۳۹۰۰۵۷

نام کتاب : گرجستان در نگاه جهانگردان شرق و غرب

مؤلف : یحیی عسگری نمین

طرح جلد : بهمن شاهنده حور

ناشر: انتشارات کوه سنگر

شمارگان : ۱۰۰۰

نوبت چاپ : اول

چاپ و صحافی : نگین سبلان

قیمت: ۲۰۰۰۰ تومان

فهرست مطالب

۱۱	پیشگفتار
۱۴	مقدمه
۲۲	پیشینه برینه گرجستان
۲۳	گرجستان در هزاره نخست پیش از میلاد
۲۵	تاریخ گرجستان، به طور خلاصه
۲۷	البدان یعقوبی
۲۷	آذربایجان
۳۱	مسالك الممالك استخری
۳۱	ذکر ارمنیه و اران (و آذربایجان)
۳۴	ذکر رودهای این دیار
۳۵	ذکر دریاها و این دیار

۳۵..... ابودلف، جهانگرد و شاعر

۳۶..... گرجستان در سفرنامه ابودلف

۳۸..... شرح کوتاه زندگانی ابن حوقل

۳۸..... ارمنی و آذربایجان و الران (اران)

۴۰..... تفلیس

۴۱..... در ذکر بلاد ابخاز و گرجستان

۴۳..... مارکوپولو

۴۴..... تفلیس در سفرنامه مارکوپولو

۴۸..... زندگی کوتاه کلاویخو

۴۹..... سفرنامه کلاویخو

۵۷..... شرح کوتاه زندگی آمبرسیو کتارینی

۵۸..... سفرنامه آمبرسیو کتارینی

- ۶۵..... شرح کوتاه از سفرنامه شاردن
- ۶۷..... توصیف و تعریف گرجستان در سیاحتنامه شاردن
- ۶۷..... تعریف و توصیف قلعه رستمخان
- ۶۸..... حضرت نوح در شماخی
- ۶۸..... تعریف و توصیف کلی گرجستان
- ۷۰..... زیباترین نژاد نواحی
- ۷۰..... توصیف گرجیان از لحاظ روانشناسی
- ۷۱..... ملل و اقوام موجود در گرجستان و دیگر خصوصیات گرجستان
- ۷۳..... مذهب و آئین گرجیان
- ۷۵..... شاردن و دیدار از تفلیس:
- ۸۱..... ماری پوتی (لابرو لاندیر)
- ۸۲..... ایران، سرزمینی اسرارآمیز

تفلیس ۸۳

در حضور و اختانگ ۸۴

اقامت در تفلیس ۸۵

مونس در کوتز بوئه ۸۷

در راه قفقاز ۸۷

اقامت در تفلیس ۹۲

سفرنامه اورسل ۱۰۳

سفرنامه ی قفقاز و ایران ۱۰۴

کوتانیسی ۱۱۳

تفلیس در نوشته اورسل ۱۱۴

بنجامین نخستین سفیر امریکا در ایران ۱۲۳

از دریای سیاه تا مرز ایران ۱۲۴

۱۳۷..... جرج ناتانیل کرزن

۱۳۸..... خط آهن باطوم به تفلیس

۱۳۹..... ساختمان تونل سورام

۱۴۰..... تفلیس

۱۴۱..... هتل لندن

۱۴۲..... عزیمت از تفلیس

۱۴۳..... رحیم رئیس نیا

۱۴۳..... سفرنامه ها در آئین ایرانیان

۱۵۵..... ناصر الدین شاه

۱۵۶..... روز چهارشنبه چهاردهم رمضان

۱۶۶..... شرح حال حاج سیاح

۱۶۷..... به سوی ایروان (حاج سیاح)

- نخجوان ۱۶۹
- ایروان ۱۷۰
- آجمیازین ۱۷۱
- تفلیس ۱۷۳
- تفلیس در سفر هرم در بازگشت از نخجوان ۱۷۶
- زندگی ممتحن الدوله ۱۷۸
- برگشت ممتحن الدوله به ایران از طریق بندر پتی ۱۸۰
- زندگی نامه دکتر هیزیش بروگش ۱۸۳
- سفیر آلمان در تفلیس (دکتر هیزیش بروگش) ۱۸۳
- شهر تفلیس مرکز گرجستان ۱۸۴
- پرنس «باریاتینسکی و افسران و سربازان روسی ۱۸۹
- کتابخانه فرماندار کل قفقاز و روش عجیب کتابداری ۱۹۶

روزهای آخر اقامت در تفلیس، ماجرای انگشتی ناصرالدین شاه و میرزا شفیع ۲۰۰

زندگی نامه فراهانی ۲۰۷

از باد کوبه به باتوم ۲۰۸

ایستگاه های بین راه ۲۰۹

کرایه ۲۱۰

تفلیس در نوشته مرهام میرزا ۲۱۱

رود کر ۲۱۲

زندگی نامه فرهاد میرزا ۲۲۵

ورود به تفلیس ۲۲۸

تفلیس - بندر اسلامبول ۲۴۴

نوبویوشی قوروکاوا ۲۴۴

زندگی نامه جکسن ۲۵۰

سفرنامه جکسن ۲۵۲

زندگی کلود انه ۲۶۳

سفر کردن و فقط برای خویش نوشتن ۲۶۴

مکه، بین نهضت مقاومت شمال قفقاز ۳۰۹

شیخ شامل داغستانی ۳۱۰

زندگی نامه کریستین سر ۳۱۹

از ارمنستان شمال روسیه تا بهار قفقاز، تفلیس ۳۲۰

مطلبی کوتاه از کتاب سیر و سیاحت ۳۳۱

تفلیس در دایره المعارف اسلامی ۳۳۲

فرهنگ و علوم اسلامی در تفلیس ۳۵۹

سده های اخیر ۳۶۴

منابع ۳۷۱

جهانگردان و سیاحان بی شماری از دیر باز به ایران و سرزمین قفقاز آمده اند که هر کدام دارای ویژگی های خاصی هستند و همین ویژگی است که چه بصورت مستقل و چه در حال گذر نوشته شده است ممتاز می سازد و به ارزش و اعتبار این سفرنامه ها می افزاید که برخی از نویسندگان آنها نه فرستاده سیاسی هستند و نه مامور موظف نظامی و یا مستشار حکومتی، بلکه پژوهشگری هستند کنجکاو که صرفاً برای سیر آفاقی و انفس و فقط به انگیزه تحقیق و تفحص قدم در این راه گذاشته اند و هر چه را که چشم از واریک نشان دیده، همه را بی کم و کاست در سفرنامه هایشان آورده اند.

آگاهی هایی که سفرنامه نویسان درباره مردم، آداب، آثار تاریخی و اوضاع روز مناطق مختلف گرجستان، ارمنستان، آذربایجان می دهند، همه آموزنده و خواندنی است. بیشتر مطالب انتخابی از سفرنامه ها برای گرجستان استفاده شده و بیشتر جهانگردان خاطرات سفر خود را از قفقاز، در مجموع گرجستان و شهر تفلیس نوشته اند و اکثریت آنها علاقه و شوق فراوانی برای دیدن تفلیس از خود نشان داده اند. از قدیمی ترین سفرنامه ها شروع کرده و به ترتیب تاریخی تا آجایی که اطلاعات ما اجازه داده، آنها را نوشته ایم و برای اینکه ناگهان بدون مقدمه به تفلیس کوتایس و باتوم وارد نشویم، مطلبی از ایروان و ولادی قفقاز و دیگر نقاط سخن آمده است و برای اینکه خواننده کتاب خللی در مسیر حرکت جهانگرد احساس ننماید مطالبی از مسیر حرکت از شهرها و مناطق دیگر آورده شده که بیشتر سیاحان اقامت طولانی در تفلیس داشته و یا مطالب جامعی در مورد تفلیس نوشته اند که هر نوع نوشته در مورد

گرجستان و تفلیس از یک سفرنامه آمده در این کتاب به آن اشاره شده است، قابل ذکر است که برای تألیف این کتاب از سفرنامه های که به وسیله مترجمان ایرانی به فارسی ترجمه شده است فیش برداری گردیده است.

سفرنامه نویسان دوره قدیم که ایرانی یا عرب بوده اند از سمت جنوب، به سمت شمال سفر کرده و از ویژگی های جغرافیایی و تاریخی شهرهایی که سالیان دراز در مقابل تندباد حوادث مقاومت کرده اند و اکنون نیز پایدار هستند نام برده اند. در این کتاب حتی اگر سری در مورد گرجستان و تفلیس بوده به میان آمده و در مجموع با دیگر مناطق نوشته شده است.

مستشرقانی که از غرب به شرق مسافرت کرده اند از قفقاز گذشته و به تبریز و اصفهان برای دیدار و ملاقات شهنشاهان و دعوت آنها برای همکاری نظامی و سیاسی رسیده اند و چون شرایط مسافرت آنان نبود و توقف و دیدار از حاکمان شهرها وقت زیادی از آنها می گرفت و تعدادی از آنها در شهرهای بزرگ احساس امنیت می کردند، این امنیت باعث توقف طولانی آنها در شهرهای بزرگ قفقاز می شده است. از شهرهای مسیر مخصوصا شهرهای ایروان، تفلیس، انحران و باکو مورد توجه و علاقه تمامی آنها بوده است. سفرنامه نویسان اروپایی که بیشتر مطالب این کتاب از نوشته های آنها سود برده شده، قبلا مطالعه و اطلاعات جامعی از شهرهای قفقاز داشته اند و نوشته های قبلی نویسندگان متأخر را مطالعه کرده بودند و بعد از دیدار موضوع مقایسه به میان آمده است و ما در این کتاب آنها را آورده ایم. سفرنامه هایی هم در دوره متأخر قاجار در ایران نوشته شده است. این سفرنامه نویسان همراهان شاه و مأمورین دولتی بودند که به اروپا مسافرت کرده و در مسیر خود

مطالبی از گرجستان و شهر تفلیس نوشته اند. در میان این کتابها از چهار جلد کتاب استفاده گردیده که مطالبی جامع داشتند. مسلماً شرایط حکومتی و تاریخی ادوار مختلف در جهت گیری دیدگاه نویسندگان تاثیر گذار بوده است.

شرایط جغرافیائی تقریباً شبیه به هم است و عوامل انسانی هم در طول دورانها متفاوت بوده و جمعیت شهرهای قفقاز در گذشته و حال تغییرات زیادی را پشت سر گذاشته است و مرزهای کشورها که در آنها تغییر فراوانی شاهد هستیم. در حال حاضر کشور گرجان مستقل شده و مسائل مرزی و یا سیاسی در این نوشته مورد نظر نبوده و تمامی نظرات و انکار سیاحان مختلف، که با فرهنگ و دیدگاههای خود مطالبی نوشته اند، مرتبط با آن برنامه و نویسنده است. برای اولین بار تصمیم گرفتم که سه جلد کتاب در مورد قفقاز در برنامه جهانگردان به تفکیک گرجستان، آذربایجان، ارمنستان و تالیف نمایم و اوّلین آنها کتاب مزبور است. که قصد همکاری با انجمن دوستی ایران و گرجستان برای معرفی بیشتر تاریخ و فرهنگ مشترک را داریم. امیدوارم که قدم مفیدی برداشته باشم و دین مطالب ادا شده باشد.

یحیی عسگری نمین

مقدمه

سفرنامه از مهمترین منابع تاریخی مستند است که از دیرزمان به دست مستشرقان و اهل سفر نگاشته شده است. اهمیت این نوع نوشته ها از آن روست که نویسندگان این گونه مطالب، مطالب خود را عینا نقل و درباره آن قضاوت کرده اند. در این کتاب به مطالبی که سفرنامه نویسان شرق و غرب در خصوص منطقه قفقاز و موقعیت جغرافیایی و تاریخی شهرها، آبادی ها، رفتارها و هنجارهای اجتماعی سکنه، گویش، فولکلور، نحوه ی پوشش و دست و پان مردم نوشته اند، پرداخته ایم.

اشاره به هریک از اینها، فوق بسیار ارزشمند است؛ زیرا حاوی مطالبی مهم و سودمند راجع به گرجستان در زمان های مختلف تاریخی، می باشد.

پژوهش حاضر درصدد است قفقاز را، در سفرنامه هایی که نویسندگان آنها از نزدیک، روزها و یا ماههای متوالی با شرایط سخت و طاقت فرسا و با گرسنگی و تشنگی تا مرز جان باختن لمس کرده اند، انعکاس دهد. این نوشته ها، درنگ و درنگ در سفرنامه های بسیار به دست آمده و به بخش های متعدد جغرافیایی، تاریخی، سیاسی، اجتماعی، ادبی و فرهنگی تقسیم شده است که هر کدام از سفرنامه ها را، بوی متفاوتی متناسب با دیدگاه نویسندگان آن دارد.

امروزه با توجه به موقعیت حساس سرزمین های شمالی رود ارس، نیاز به مطالعات به ویژه با محوریت تاریخ و فرهنگ سرزمین های قفقاز و پیوند ناگسستنی اش با ایران، بیش از گذشته احساس می شود.

بر این اساس، قفقاز در سفرنامه ها و اسطوره های تاریخی، موضوع پژوهش حاضر را تشکیل می دهد که گرجستان را هم شامل می شود.

قفقاز پاره جدا شده ای از ایران است که به موجب عهدنامه های گلستان و ترکمن چای و در نتیجه جنگ های ایران و روسیه در دوره قاجار همراه با سرزمین های دیگر به روسیه واگذار شد. اما این جدایی فقط جنبه سیاسی داشت، زیرا نژاد، تمدن، دین و فرهنگ ایرانی در بین سرزمین های قفقاز ریشه ای عمیق داشت و این موضوع در تمامی سفرنامه ها مشاهده می شود.

بخش های مختلفی در رابطه با جغرافیای قفقاز و دیدگاه تاریخی سفرنامه نویسان که مطالب جغرافیای قدیم در آنها مشهود است، آورده شده و در ارتباط با تفلیس مرکز گرجستان مطالبی که در گذرو توقف و رفت و برگشت مستشرقین بوده، استفاده شده است.

کتابهایی که در روزگاران گذشته درباره جغرافیای تاریخی ایران نوشته شده و مطالبی در آنها راجع به جغرافیای قفقاز می توان یافت، خوشبختانه کم نیست؛ سفرنامه های مختلفی مانند مسالک و ممالک ابن خردادبه، مسالک و ممالک اصطخری و صورة الارض ابن حوقل، احسن التقاسیم مقدسی، سفرنامه ابودلف در ایران که همه به زبان عربی نگارش یافته است از کتابهایی که در این رابطه به زبان فارسی نوشته شده است کتب زیر را می توان نام برد: حدود العالم الی و سائر اقالیم مغرب (تألیف ۳۷۲ م) سفرنامه ناصر خسرو، فارس نامه ابن بلخی، البلدان، نزهة القلوب حمداله مستوفی و فارس نامه ناصری و مرآت البلدان و غیره...

در کتابهای فوق مطالبی در مورد سرزمین های قفقاز شامل آذربایجان، اران، شیروان، گرجستان و ارمنستان وجود دارد و از آنها مطالب گرانسنگی برداشت شده است. از ایرانی هایی که در دوره حکومت قاجار به گرجستان مسافرت کرده و یا همراه شاهان قاجار در موقع عبور از تفلیس اقامتی در آنجا داشتند، کتابهای متعددی وجود دارد و برای احتراز از تکرار از چهار سفرنامه استفاده شده است که مهمترین آنها عبارتند از:

سفرنامه حاج سیاح - فرهاد میرزا معتمدالدوله (۱۸۷۵ میلادی ۱۲۹۲ هجری قمری)، محمد حسین فراهانی (۱۸۷ م ۱۲۸۷ ه.ق)، میرزا مهدی خان ممتحن الدوله (۱۸۴۷ م ۱۲۶۳ ه.ق)

در خصوص سفرنامه های مستشرقین اروپایی با توجه به بُعد زمان، از معروف ترین آن - در چند نوشته های آنها در مورد گرجستان کم است - به آن اندازه که در دسترس بود، در این کتاب آمده است که از سفرنامه مارکوپولو شروع می شود.

مارکوپولو در سال ۱۲۶۶ م (۶۶۷ ه.ق) همراه برادرش نیکولو قصد سفر به چین نمودند. وی در این سفر ۲۷ سال داشت. سه سال و نیم طول کشید تا مسافران به دربار خاقان چین رسیدند. هفده سال در دربار خان مغول خدمت کردند. پولوها پس از انجام مأموریت مهم، با خیالی اسوده به ایران و ارمنستان به ویز مراجعت کردند که در سال (۱۲۹۵ م ۶۹۴ ه.ق) بود. از سفرنامه مارکوپولو برای بخش اول در مورد گرجستان مطالبی انتخاب شده است.

کلاویخو سفیر اسپانیا که در روز آخر فوریه (۱۴۰۵ م ۱۲۰۵ ه.ق) به تبریز وارد و از آنجا به سمرقند رهسپار شده و به دربار تیمور در سمرقند باز یافته بود، بعد از ماجراهایی موفق به دیدار تیمور از نزدیک می شود و چندین ماه در سمرقند اقامت می نماید. به علت بیماری تیمور لنگ مجبور به بازگشت به کشورش می شود که در مسیر بازگشت، از راه ارمنستان به مقصد اروپا راهی می شود، از این رو مشاهدات وی در مسیر گذر، برای این کتاب انتخاب شده است.

آمبرسیو کنتارینی می نویسد: «در روز بیست و یکم اکتبر به اتفاق دوستان حرکت کردیم. تفلیس متعلق به پانکراتی، سلطان گرجستان است. بعد از دو روز مسافرت، وارد قلمرو حکمرانی اوزون حسن که بر سر راه ما به شماخی قرار داشت، شدیم. از

سرزمین زیبایی عبور کردیم. در بیست و ششم ماه اکتبر (۱۴۷۵ م ۵۸۸۰ هـ.ق) به مکانی رسیدیم که ناچار به ترک سفیر اوزون حسن بودیم، زیرا مجبور بودیم که از طریق مملکت شروان شاه سفر کنیم تا بتوانیم به مقصد خود که شهر شماخی بود، برسیم.»

شاردن سیاح معروف در سال (۱۶۷۱ میلادی ۱۱۰۵۰ هـ.ش ۱۰۸۲ هـ.ق) از راه قفقاز به ایران سفر کرده است. در آن روزگاران رفت و آمد از پاریس به ایران از راه های مسکو، قسطنطنیه، اسکندرون و امیدونیک انجام می گرفت. شوالیه شاردن در دومین سفرش به ایران پس از گذشتن از قفقاز و تبریز و میانه و قم به اصفهان می رسد و از مقربان دربار شاه عباس دوم شده و مقام تاجرباشی شاه را کسب می کند.

در توصیف ایران و شهر تفلیس در سفرنامه اش مطالبی دارد، در جشن عروسی شاه گرجستان که بر آن خااهرزاد اش ترتیب داده بود، شرکت می نماید.

موریس بوتونر بوئه آلمانی در سال (۱۸۱۱ م ۱۲۳۲ هـ.ق) که از مسیر روسیه مسافرت می کرده و طاعون را در شهر ژنورفسک، مشاهده نموده، با گذر از شهر طاعون زده و اقامت در شهرهای قفقاز به دیدار کلیسای ایچ مازین شتافته و مطلبی در مورد شکار در تفلیس شرح داده است.

کلودانه از سواحل کریمه یا یک مرشدس بنز با همراهانش رای اولین بار از طریق شهرهای یالتا، سباستوپول مسافرت کرده و در شهر یالتا دیدار ماکسیم گورکی نویسنده شهیر روسی رفته و وی را ملاقات نموده است. وی مردم روسیه را از نزدیک در شروع انقلاب اکتبر توصیف نموده و در مورد تفلیس می نویسد: «نصف شهر در اعتصاب است. هتله را بسته اند و مستخدمان از کار کردن خودداری می ورزند و خلاصه تفلیس غرق در پریشانی و اندوه است.»